

УДК 81:22

Концепт *толерантність* в мовних культурах України та Європи

Юдко Л.В.

Національна академія Служби безпеки України, м. Київ, Україна

У статті автор аналізує походження, семантику, традиції вживання концепту «толерантність» в українській, російській, німецькій та французькій мовних культурах.

Ключові слова: *концепт, етимологія, толерантність.*

Постановка проблеми. Толерантність – одне з ключових понять, на яке опирається суспільство, що відмовляється від засобів політичного примусу, керується принципами демократії та дотримання прав людини, свободи асоціацій та заборони насильства над совістю членів асоціацій. Саме *толерантність* стає ключем до збереження прав та свобод особистості та суспільства.

Актуальність дослідження. Різні визначення *толерантності* підкреслюють різноманітність культур, історичного досвіду. Саме *толерантність* як комунікативна стратегія може стати тим знаряддям, що допоможе вирішити проблему міжкультурного співіснування. Ці тези визначають актуальність нашого дослідження.

Мета статті: дослідити комунікативну роль, шляхи формування та вербалізації концепту *толерантність*.

Об'єктом дослідження є слова, словосполучення та речення, що вербалізують концепт *толерантність*. *Предметом* дослідження є способи вираження концепту в українській, російській, німецькій та французькій мовній культурі. *Матеріал дослідження* – словники, довідники. Поставлена проблема передбачає вирішення наступних наукових завдань: дослідити словникові дефініції *толерантності* в українській, російській, німецькій та французькій мовах, визначити шляхи вербалізації концепту *толерантність* в зазначених мовних культурах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливо велику увагу *толерантності* як культурно-соціальному феномену приділяють вчені кінця ХХ століття. Головним напрямком таких досліджень є вивчення уявлень суспільства про *толерантність*, способи вербалізації концепту та значення для комунікації. Для сучасних гуманітарних досліджень характерним є міждисциплінарний підхід. Концепт *толерантність* приваблює велику увагу лінгвістів-концептологів, психологів, політологів, соціологів, педагогів, філософів, культурологів. Досліджуються наступні аспекти толерантності: толерантність в християнській філософії (Ємельянов 2003, 2004, Хомяков 2000, 2003 та ін.), ментальна толерантність (Перцев 2004 та ін.), толерантність як комунікативна категорія (Стернин, Попова 2000, 2002, 2003, 2006 и др.), лінгвокультурна толерантність (Купина, Михайлова, 2003, 2004, 2006, Сумина 2007, Растатуєва 2008 та ін.).

Лінгвокультурному аспекту проблеми толерантності присвячені роботи С.Г. Тер-Мінасової, Н.О. Купиної та і О.А. Михайлової, Б. Назарова, М.Я. Гловинської, Н.І. Формановської, О.Д. Шмельова, В.И. Давиденко.

Теоретичні аспекти формування культури *толерантності* були представлені в концепціях Д. Алмонда, М. Вейборки, Л. Гумільова, У. Еко, В. Кімлічки, А. Лейпхарта, Дж. Локка, Н. Лумана та інших науковців.

Виклад основного матеріалу. Толерантність – складна та суперечлива категорія, яку по-різному усвідомлюють і тлумачать в різних культурах, в різні історичні періоди та різні прошарки населення.

Описати феномен *толерантності* досить складно, адже в різних мовах має різне трактування. Оскільки в даній статті ми розглядаємо концепт *толерантність* в мовній культурі, то необхідно вказати на те, що науковці зазвичай тлумачать семантику концепту не як лексичне значення, а дещо ширше: семантика слова-концепту охоплює весь комплекс позамовних значень, набутих унаслідок колективного досвіду людства. Концепти пов'язують смислові характеристики словесного знака із системою традицій і духовних цінностей народу [8, с. 121].

Лінгвісти (Р. Фрумкіна, В. Маслова, Т. Космеда, В. Кононенко) стверджують, що інформацію, необхідну для розкриття змісту концептів, визначення їх місця в мовній картині світу і свідомості нації, містять тлумачні та енциклопедичні словники. При цьому словникову дефініцію лексеми, що вербалізує концепт, часто вважають його ядром, а ілюстративний матеріал – тією частиною словникової статті, яка розкриває образні й ціннісні характеристики концепту [8, с. 122].

Отже, для розкриття змісту концепту *толерантність* та визначення їх місця в мовній картині світу, звернемося до лексикографічних джерел.

«Етимологічний словник української мови» пояснює походження слова *толерантний* таким чином: терпимий до чужих думок і вірувань, *толерувати* – виявляти терпимість – запозичення із західноєвропейських мов від лат. *tolerans, -ntis* – терплячий, дієприкметник від слова *tolerāre* – витримувати, зносити, терпіти, пов'язаного з *tollo, tollere* – піднімати, здіймати, прибирати [2, с. 593].

«Великий тлумачний словник сучасної української мови»: *толерантність* – поблажливе, терпиме ставлення до чийось думок, поглядів, вірувань тощо [1, с. 436].

«Словник української мови»: *толерантний* (книжн.) – поблажливий, терпимий до чийось думок, поглядів, вірувань тощо. *У мене є один дуже близький друг ..., і він мириться якимось з моїми виступами ..., хоч я виражаюсь перед ним далеко гостріше, ніж тепер перед Вами. Я сподіваюсь, що в сьому Ви будете до мене толерантні?* (Л.Укр., V, 1956, 266); *толерувати* (заст., книжн.) – виявляти толерантність, терпіти. ... – *Ми спорили над питанням, чи можемо толерувати тебе даліше в своїм товаристві, чи ні?*(Фр., VI, 1951, 420) [7, с. 179].

Підсумовуючи дані українських лексикографічних джерел, можемо зробити висновок, що в українській мовній культурі поняття та слово *толерантність* з'явилося в XIX ст. як запозичення із західноєвропейських мов (французької, німецької) та означало терпиме, поблажливе ставлення до чужих думок, поглядів, вірувань. Семантичний компонент вербалізується в синонімічному зв'язку з домінантою *поблажливість*, що підтверджується матеріалами лексикографічних джерел, які відображають парадигматичний потенціал слова. *Толерантність* є ядром лінгвокультурного поля, до якого входять всі слова, що пов'язані семантично та асоціативно з *поблажливістю* та *терпимістю*.

Російська лексема *толерантность* походить від латинського *tolerantia* – «терпение, терпимость», пов'язане з багатозначним дієсловом *tolerare* з тим же значенням, що й у сучасній українській мові, – «выносить, переносить, сносить». В російській мові слово *толерантность* є порівняно недавнім запозиченням. Прикметник *толерантный* («терпимый») зафіксовано вперше в чотиритомному «Толковом словаре русского языка» під редакцією Д.М. Ушакова: «способность и умение терпеть что-н. чужое, мириться с чужим мнением или характером» [9, с. 1026]. В «Словаре современного русского литературного языка» лексема *толерантность* тлумачиться як (*устар.*) терпимость, снисходительное отношение к кому-, чему-либо. – *Наши правящие сферы, вообще говоря, отличаются самую похвальной толерантностью.* Маркевич, Перелом, III, 12. – по «Словарь иностранных слов 1937»: *толерантность. Толерантный – устар.* Снисходительный, терпимый. – *Стало быть, отчуждаясь от них (нигилистов) вы их презираете? – ...спросил Хвалынов... – Я?! Боже меня избави! Я слишком толерантен для этого!* В. Крест. Две силы, II, 6. *Она шла за временем, была толерантна.* М. Анток. Письмо В.В. Стасову, 20 июня 1898. *Толерантно*, нареч. – *Ничего, пуцай ее! – толерантно замечает сосед.* В. Крест. Оч. кавалерийск. жизни. – *Ушак. Толк. слов. 1940: толерантный.* – *Франц. tolérant. Толерировать (устар.)* – проявлять толерантность по отношению к кому-, чему-либо [5, с. 538].

«Словарь иностранных слов» дає наступне визначення: *толерантность* [лат. *tolerantia* - терпение] - 1) Терпимость, снисходительность к кому- или чему-л.; 2) биол., мед. полное или частичное отсутствие иммунологической реактивности, т.е. потеря (или снижение) организмом животного или человека способности к выработке антител в ответ на антигенное раздражение [3, с. 1055].

Як показує лексикографічний аналіз, в семантичній структурі *толерантности* є чіткий понятійний компонент «отсутствие или ослабление реакции на какой-л. неблагоприятный фактор» [6, с. 436], котрий у словниках останніх десятиліть фіксується під впливом екстралінгвістичних факторів, отримуючи соціальну характеристику.

Отже, семантичний компонент *толерантности* вербалізується в синонімічному зв'язку з домінантою *терпимость*. Таким чином, *толерантность* є ядром лінгвокультурного поля, до якого входять всі слова, що семантично та асоціативно пов'язані з *терпимостью* та *снисхождением*.

Німецькомовні лексикографічні джерела досить глибоко тлумачать лексему *Toleranz*. Це свідчить про активне вживання та використання даної лексеми та її похідних. Наприклад, *Das Herkunftswörterbuch* дає наступне пояснення слову *tolerieren* (толерувати) – «dulden, gewähren lassen» (терпіти, надавати свободу дій), що запозичене з латини у XVI столітті, прикметник *tolerant* (толерантний) – «duldsam, nachsichtig, großzügig, weitherzig» (терпимий, поблажливий, великодушний, щедрий); *Toleranz* – «Duldsamkeit, großzügige Geisteshaltung» (терпимість, великодушне ставлення) запозичення з лат. *tolerantia* у XVI столітті – «Ertragen, Erdulden, Geduld» (витримка, терпіння, стриманість) [15, с. 849].

Онлайн-словник подає наступний синонімічний ряд для *Toleranz*: *Behutsamkeit, Duldsamkeit, Geduld, Gnade, Großzügigkeit, Hochherzigkeit, Liberalität, Milde, Nachsicht, Rücksicht, Schonung, Verständnis, Aufgeklärtheit, Freisinnigkeit, Freizügigkeit, Großherzigkeit, Großmut, Laissez-faire, Langmut.* (обережність, бережне ставлення, терпимість, терпіння, милість, великодушність, благородність, ліберальність, доброта, поблажливість, повага, помилування, розуміння, свобода від упереджень, вільнодумство (ліберальність), право вільно пересуватися, благородство, великодушність, поблажливість, терпеливість). (Переклад наш. – Л. Юдко.)

Лексикографічний аналіз демонструє понятійну основу – бережне ставлення, з розумінням, стриманість, великодушне ставлення, має своє вираження в найрізноманітніших дискурсах – від релігійного, педагогічного до політичного. Наявність широкого спектру способів вербалізації концепту *Toleranz* говорить про глибоке його засвоєння у німецькій мовній культурі.

Розглянемо франкомовні лексикографічні джерела для встановлення місця концепту *толерантність* в мовній культурі Франції. Dictionnaire étymologique et historique de la langue française : «*tolérance*» від латинського «*tolerantia*», що мало значення «терпіння тілесних неприємностей» [13]. В словниках XIX століття має наступне тлумачення: «*condescendance, indulgence pour ce qu'on ne peut pas empêcher ou qu'on croit ne devoir pas empêcher* (поблажливе ставлення до того, що ми не можемо і чому не вважаємо за потрібне завадити)» [10]. Пізніше значення доповнюється: «*condescendance pour ce qu'on ne peut pas ou on ne veut pas empêcher* (поблажливе ставлення до того, чому ми не можемо і не бажаємо завадити)» [12]. Це значення збереглося і зустрічається у словниках XX століття. Таким чином, можна зробити висновок про те, що відбувалася поступова еволюція концепту, і, що у людини з'явилося право вибору бути толерантним чи ні. Під *толерантністю* почали розуміти позитивне ставлення – не застосування сили для впливу на думку чи дію іншого. У словниках XIX-XX століть знаходимо чітке визначення «*tolérance*» по сферам вживання в суспільстві: «*tolérance religieuse*» і «*tolérance civile*» - релігійна толерантність та суспільна толерантність: «*tolérance civile*» - 1. «*façon d'agir d'un gouvernement qui permet l'exercice de tous les cultes*» (дії уряду, що дозволяють свободу віросповідання), 2. «*la permission qu'un gouvernement accorde de pratiquer d'autres cultes que le culte reconnu par l'Etat*» (дозвіл, що надає уряд на практикування інших від визнаних державою релігій); 3. «*liberté accordé par un gouvernement de pratiquer sur le territoire de l'Etat une religion autre que la religion officielle*» (свобода, надана урядом на практикування на території держави іншої релігії, що не є офіційною) [14]. У словниках XIX - XX століть існує також «*tolérance philosophique ou politique*» – філософська чи політична толерантність: 1. «*admission du principe qui oblige à ne pas persécuter ceux qui ne pensent pas comme nous en matière de religion*» (прийняття принципу, що зобов'язує не переслідувати тих, хто має іншу, на відміну від існуючої, думку в сфері релігії), 2. «*absence de toute animosité envers ceux qui des opinions religieuses, politiques ou philosophiques que l'on n'approuve pas*» (відсутність ворожості до тих, хто має відмінні від існуючих релігійні, політичні чи філософські погляди); 3. «*respect de la liberté d'autrui en ce qui concerne ses opinions philosophiques, politiques*» (повага свободи думки іншого в філософських, політичних питаннях) [10; 11; 12].

Отже, підсумовуючи, можемо зробити *висновки*, що в сучасній французькій мовній культурі *толерантність* є способом вираження чи не вираження думки в різних сферах: релігійній, політичній, міжперсональній; в більшості словників все ж трактується як позитивний знак системи цінностей французької культури, має широкий спектр вербалізації.

Дослідивши лексикографічні джерела, можна зробити наступні висновки: 1. В українській та російській мовах триває процес дефінітивного освоєння поняття та посилюється когнітивний фактор усвідомлення *толерантності*, відбувається «вродження» та усвідомлення концепту *толерантність* в мовній культурі. 2. Концепт *толерантність* є засвоєним та має високий рівень вербалізації у французькій та німецькій мовах. 3. Концепт *толерантність* є важливою для процесу комунікації

стратегією. В комунікативній дії сходиться соціальне і психологічне, «відбувається перенесення пріоритету від конвенцій мовних до соціокультурних» [4, с. 126].

Кожна мова і кожна культура надають різні історичні конотації і контексти для розуміння толерантності. *Перспектива подальших досліджень* може значно розширити можливості лінгвокультурологічних розвідок і розкрити національно-етнічні особливості наукової та мовної картини світу різних народів.

Список літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1467 с.
2. Етимологічний словник української мови / Р.В. Болдирев, В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова. – К. : Словники України, 2006. – Т. 5. – 593 с.
3. Комлев Н.Г. Словарь иностранных слов / Н.Г. Комлев. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1055 с.
4. Макаров М. Основы теории дискурса / М. Макаров. – М., 2003. – 238 с.
5. Словарь современного русского литературного языка / Н.Г.Герасимова, Н.П. Рычкова. – Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1963. – Т. 15. – 816 с.
6. Словарь современных понятий и терминов / Н.Т. Бунимович, Г.Г. Жаркова, Т.М. Корнилова и др. ; сост., общ. ред. В.А. Макаренко. – М. : Республика, 2002. – 527с.
7. Словник української мови / ред. Л.К. Артем'єва, М.М. Друченко, І.І. Маркевич. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 10. – 298 с.
8. Слухай Н.В. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : [навч. посібник] / Н.В. Слухай, О.С. Снітко, Т.П. Вільчинська. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2011. – 367 с.
9. Ушаков Д.Н. Толковый словарь современного русского языка / под ред. Н.Ф. Татьянченко. – М. : Альта-Пресс, 2005. – 1216 с.
10. Dictionnaire de la langue française / E. Littré. Paris : Hachette, 4 vol., 1863. [2e éd. augmentée en 1877 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://francois.gannaz.free.fr/littre/accueil.php>
11. Dictionnaire de l'Académie française, texte des huit éditions complètes de 1694 à 1935 – (1694 (1re), 1718 (2e), 1740 (3e), 1762 (4e), 1798 (5e), 1835 (6e), 1878 (7e), 1935 (8e) – sur CD-ROM (présentation d'Isabelle Turcan) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.uchicago.edu/efts/ARTFL/projects/dicos>
12. Dictionnaire de l'Académie française, préface et avertissement de Maurice Druon, tome IV. Paris, Imprimerie nationale-Julliard, 1994 (9e éd.). 1978 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dictionnaires.atilf.fr/dictionnaires>
13. Dictionnaire étymologique et historique du français / J. Dubois, H.Mitterand, A. Dauzat. – Paris : Larousse, «Trésors du français», 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bl.uk/reshelp/findhelplang/french/frenchhumanitiesresources-forresearch/frdict/dictionary.html#etymological>
14. Grand Larousse de la langue française. [Sous la direction de Louis Guilbert, René Lagane et Georges Niobey.] 7 vols. Paris, Larousse, 1971-1978 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dictionnaires.atilf.fr/dictionnaires>
15. Duden Das Herkunftswörterbuch. – Mannheim : Dudenverlag, 2010. – В. 7. – 1324 S.

Юдко Л.В. **Концепт толерантность в языковых культурах Украины и Европы** // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 1. С.204-209.

В статье автор анализирует происхождение, семантику, традиции употребления концепта «толерантность» в украинской, русской, немецкой и французской языковой культуре.

Ключевые слова: концепт, этимология, толерантность.

*Yudko L. **Concept tolerance in Ukrainian and European language culture** // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 1. – P.204-209.*

In the article the author analyzes the etymology, meanings, semantic and traditions of the usage of the concept “tolerance” in Ukrainian, Russian, German and French.

Key words: concept, etymology, tolerance.

Поступила до редакції 20.03.2012 р.